

การเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา : ทฤษฎี และการนำไปประยุกต์ใช้ Learning in Buddhism: Theory and Application

สมเจตน์ ฝิวทองงาม | Somjet Phiutongngam

อาจารย์ประจำกลุ่มวิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

Lecture of psychology and guidance program, Faculty of Education, Suratthani Rajbhat University

Corresponding author email: somchat.phu@sru.ac.th

(Received: 29 August 2023, Revised: 17 September 2023, Accepted: 22 September 2023)

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับโดยทั่วไปว่า เป็นศาสตร์แห่งการศึกษาอย่างแท้จริง เพราะให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของมนุษย์ และมีหลักการสำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาและช่วยส่งเสริมมนุษย์ทุกคนไปสู่ความสมบูรณ์แบบในชีวิตโดยอาศัยการฝึกหัดหรือศึกษาเรียนรู้เป็นพื้นฐานสำคัญ ซึ่งการเรียนรู้ ผกผัน ผกผันเพื่อพัฒนาตนทั้งหมดนี้ก็คือ การศึกษานั้นเอง บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เรื่องการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย 1) ทฤษฎีการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาซึ่งเกิดขึ้นจากทดลองศึกษาเรียนรู้ด้วยพระองค์เองจนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและทรงวางหลักไตรสิกขาหรือข้อสำหรับศึกษา 3 ประการ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ไว้เป็นระบบการศึกษาในพระพุทธศาสนาให้มนุษย์ได้ฝึกฝนเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนในด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจและด้านปัญญาตามศักยภาพของแต่ละคน 2) ขั้นตอนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ปรีชาดี ปฏิบัติ และปฏิบัติ 3) กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยขั้น 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) และอินทรีย์สังวร รวมถึงกระบวนการเรียนรู้หลัก 3 ขั้นตอน ได้แก่ การรับรู้ การคิด และการปฏิบัติ และ 4) การนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทของการจัดการเรียนการสอนและการบริหารการศึกษา โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาผู้เรียนและผู้บริหารสถานศึกษาให้ประสบความสำเร็จในเรื่องการดำเนินชีวิตไม่ว่าเรื่องเรียนและเรื่องการทำงาน

คำสำคัญ: การเรียนรู้, พระพุทธศาสนา, ทฤษฎี, การนำไปประยุกต์ใช้

ABSTRACT

Buddhism was generally accepted that was science of education truly because Buddhism gave importance on learning of human beings and its main principle was conducive to development and help to support human beings to perfectness in life by depending on practice or study, learning basically. Learning, practice for self development

were indicated to be an education. The objective of this article was to present the body of knowledge of learning in Buddhism which consists of 1) theory of learning in Buddhism which occurred from himself experiment, study, learning till getting the enlightenment as Buddha and setting a threefold training principle or principle for study (precept, concentration and wisdom) to be educational system in Buddhism for human beings to practice and to learn in self development in the field of behavior, mind and wisdom according to potential of individual 2) steps of learning in Buddhism which consist of true doctrine of study, true doctrine of practice, attainable aspect of the true doctrine 3) processes of learning in Buddhism which occurred by depending on five groups of personality (body, feeling, memory, thought and consciousness), control of the senses and main process of learning namely perception, thinking and practice and 4) application in teaching and educational administration with a goal to develop students and educational administrators for succeeding in living either learning nor working.

Keywords: Learning, Buddhism, Theory, Application

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงเรื่องการเรียนรู้นั้นถือว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิตมนุษย์ เพราะชีวิตมนุษย์ทุกคนล้วนตกอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา และจริยธรรมโดยอาศัยการเรียนรู้ ซึ่งนุชลี อุปภัย (2558) ได้สรุปว่า การเปลี่ยนแปลงความรู้สึนึกคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ล้วนแล้วแต่เป็นผลมาจากประสบการณ์หรือการปะทะสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จนทำให้ต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ได้ ซึ่งเราเรียกลักษณะการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า การเรียนรู้นั่นเอง มนุษย์มีชีวิตอยู่เพื่อการเรียนรู้ และเรียนรู้เพื่อที่จะอยู่อย่างมีคุณภาพ การเรียนรู้เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้น การเรียนรู้ทำให้เกิดประสบการณ์และประสบการณ์ทำให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต (มาลินี จุฑะธพร, 2537) ในการศึกษาเล่าเรียนก็เหมือนกัน มีคำกล่าวว่า “ในโลกนี้ไม่มีใครที่จะแก่เกินเรียน” นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่า ทุกคนที่เกิดมามีศักยภาพและสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยชราหรือเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งความสำเร็จในการศึกษาเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงอุดมศึกษานั้นนอกจากอาศัยพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ และนักปราชญ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกแล้ว ยังต้องอาศัยปัจจัยภายใน คือ ความคิด ความใฝ่ดี เป็นต้นอีกด้วย และที่สำคัญขึ้นอยู่กับวิธีการเรียนรู้ของแต่ละคน ในวงการศึกษามือพูดถึงเรื่องการเรียนรู้แล้ว นักวิชาการศึกษาต่าง ๆ มักจะให้คุณค่าและความสำคัญกับทฤษฎีการเรียนรู้ทางตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะนักจิตวิทยาที่มีชื่อเสียงหลายท่าน ซึ่งเป็นเจ้าของทฤษฎีการเรียนรู้ที่สำคัญ เช่น อีวาน พี ฟลา

พลอฟ (Ivan P. Pavlov, 1849-1936) เจ้าของทฤษฎีการเรียนรู้การวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก (Classical Conditioning Theory) และเบอร์ริส เอฟ สกินเนอร์ (Burrhus F. Skinner, 1904-1990) เจ้าของทฤษฎีการเรียนรู้การวางเงื่อนไขแบบลงมือ (Operant Conditioning Theory) เป็นต้น ทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนวคิดตะวันตกนั้นจะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนในระบบการศึกษาทั่วโลก มาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ดังที่ทศนา แคมมณี (2559) กล่าวไว้ว่า “ทฤษฎีการเรียนรู้ เป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับว่า สามารถใช้อธิบายลักษณะของการเกิดการเรียนรู้ หรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้” ซึ่งครูผู้สอนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจโครงสร้างและเนื้อหาของทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ความคิดทางจิตวิทยา และแนวคิดพื้นฐานสำหรับการใช้ในการถ้อยการเรียนรู้ ฯลฯ จึงจะทำให้การจัดการเรียนการสอนประสบความสำเร็จและบรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของความรู้ ความเข้าใจ และความคิด ในเรื่องของอารมณ์และความรู้สึก และในเรื่องของพฤติกรรมและทักษะในด้านต่าง ๆ

ในปัจจุบัน การเรียนรู้ก็ยังคงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ใครที่สามารถปรับตัวในการเรียนรู้ได้ดีและมีประสิทธิภาพ บุคคลนั้นก็ย่อมประสบความสำเร็จในชีวิตทั้งในด้านการเรียนและอาชีพ ซึ่งตรงกันข้ามกับบุคคลที่ไม่สามารถปรับตัวในการเรียนรู้ได้อาจจะพบกับความล้มเหลวในชีวิต ดังที่เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2551) ได้กล่าวไว้ว่า การเรียนรู้เป็นการสร้างเสถียรภาพให้กับชีวิต เพราะการเรียนรู้จะช่วยให้เกิดการปรับตัวได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป การเรียนรู้ช่วยให้สามารถใช้ประโยชน์จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดปัญญาอันเป็นเหตุให้เกิดการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ในอนาคตได้อย่างถูกต้อง อันจะนำไปสู่ชีวิตที่ประสบความสำเร็จของปัจเจกบุคคลและนำไปสู่ความอยู่รอดอย่างสร้างสรรค์ของมนุษยชาติในที่สุด นอกจากนี้ การเรียนรู้ของบุคคลต่าง ๆ ในสังคมทั้งด้านดีและด้านไม่ดีย่อมส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมทั่วไปซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้นั้นจะเห็นได้ว่า ล้วนเป็นไปในทิศทางที่ไม่พึงประสงค์ โดยเฉพาะในวงการการศึกษาในปัจจุบัน พฤติกรรมการเรียนรู้ของนักเรียนในโรงเรียนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมากและมีแนวโน้มที่จะเป็นไปในทางลบ กล่าวคือ ไม่สนใจเรียน ไม่ตั้งใจเรียน ไม่เห็นความสำคัญของการเรียน รวมถึงเป็นทาสของเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น โทรศัพท์มือถือ แท็บเล็ต ใช้โดยปราศจากการยั้งคิดและปราศจากการควบคุมตนเองในเวลาใช้ได้อย่างเหมาะสม ไม่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเล่าเรียนของตนเอง เป็นต้น สภาพการณ์เหล่านี้ย่อมสร้างปัญหาในการเรียนการสอนให้กับครูผู้สอน และส่งผลกระทบต่อผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของนักเรียนแต่ละคนและคุณภาพการศึกษาของชาติในภาพรวม แม้ว่าการจัดการเรียนการสอนของครูเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้นั้นได้อาศัยทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนวคิดตะวันตกต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาในการจัดการเรียนการสอน แต่ปัญหาดังกล่าวก็ยังคงมีอยู่กับผู้เรียน ซึ่งอาจเกิดจากสาเหตุที่สำคัญ กล่าวคือ 1) สภาพของผู้เรียนเปลี่ยนแปลงไป และ 2) สภาพการเรียนรู้ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะในยุคโลกที่การสื่อสารไร้พรมแดนหรือโลกยุคดิจิทัล เราจะเห็นว่าเทคโนโลยีล้วนเข้ามาบทบาทสำคัญในการเรียนรู้เป็นอย่างยิ่ง ครูจะทำหน้าที่สอนอย่างเดียวย่อมไม่ประสบ

ความสำเร็จเหมือนดังเช่นในอดีต เพราะหัวใจของการศึกษานั้นไม่ได้อยู่ที่การสอน แต่อยู่ที่การเรียนรู้ หลาย
 คนสามารถเรียนรู้ได้โดยไม่ต้องมีครูสอน เช่น เรียนรู้ด้วยตนเองผ่านทางสื่อและเทคโนโลยีต่าง ๆ ดังที่พระ
 ไพศาล วิสาโล (2560) กล่าวว่า การสอนอาจไม่ทำให้เกิดการเรียนรู้ก็ได้ หากสอนแบบยัดเยียดหรือไม่สร้าง
 ฉันทะให้แก่ผู้เรียน ขณะที่การเรียนรู้นั้นสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องมีผู้สอน ขอให้สังเกตดูว่าเด็ก ๆ
 สามารถเรียนรู้อะไรต่ออะไรมากมายโดยไม่ต้องมีครูสอน เขาเชี่ยวชาญเรื่องโทรศัพท์มือถือ หรือเกม
 คอมพิวเตอร์ โดยไม่ต้องมีใครสอนเลย แต่เรียนรู้เองโดยอาศัยข้อมูลที่ป้อนจากสื่อหรือโฆษณา ที่จริงสื่อ
 ในปัจจุบันมีบทบาทมากในการส่งเสริมการเรียนรู้ของเด็ก แต่ส่วนใหญ่เป็นการเรียนรู้ที่ไม่ถูกต้อง คือ เป็น
 การเรียนรู้ที่ตอบสนองกิเลสหรือบริโภคนิยม ดังนั้น เมื่อสภาพผู้เรียนและสภาพการเรียนรู้เป็นเช่นนี้ซึ่ง
 นับวันจะส่งผลกระทบต่อด้านลบแก่ผู้เรียนมากขึ้นโดยลำดับ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยแนวทฤษฎีการ
 เรียนรู้อื่น ๆ เช่น ทฤษฎีการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น มาหนุนเสริมเพื่อช่วยให้การศึกษาเรียนรู้
 เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพโดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เกิดสัมฤทธิ์ผลในการเรียนรู้และมีพฤติกรรม
 ที่ดีงามหรือเก่งและดี ถึงแม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนวคิดตะวันตกจะมีแนวคิด ทฤษฎี
 รวมถึงหลักการ วิธีการและกระบวนการเรียนรู้เพื่อใช้ในการพัฒนาผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพทั้งในการ
 จัดการเรียนการสอนและในการปรับพฤติกรรมหรือแก้ไขปัญหาของผู้เรียนจนเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการ
 ต่าง ๆ ในวงการศึกษามานานก็ตาม

ทฤษฎีการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนานั้นมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ในปัจจุบันเนื่องจากพุทธ
 ศาสนาได้รับการยอมรับนับกราษฎรทั่วไปว่า “เป็นศาสนาแห่งปัญญา” เป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญต่อการ
 เรียนรู้ของมนุษย์โดยมีแนวคิดพื้นฐานว่า มนุษย์จะสมบูรณ์แบบได้ก็ด้วยการฝึกฝนพัฒนาตนเองอยู่
 ตลอดเวลาไปตามลำดับตามกำลังสติปัญญาและความพร้อมของแต่ละคน และการที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เป็น
 พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้นก็เพราะอาศัยการเรียนรู้เป็นพื้นฐานสำคัญ ดังจะเห็นได้จากภายหลังที่
 พระองค์ทรงเห็นความจริงของชีวิตในเรื่องของการเกิดแก่เจ็บตายแล้วจึงทรงออกผนวชเพื่อแสวงหาโมกข
 ธรรมโดยการศึกษาเรียนรู้จากครูบาอาจารย์ต่าง ๆ และศึกษาทดลองฝึกฝนเรียนรู้และปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่ง
 แม้ในบางครั้งจะเป็นการเรียนรู้แบบลองผิดลองถูกก็ตาม แต่พระองค์ก็ไม่ทรงลดละเลิกความพยายามใน
 การเรียนรู้และปฏิบัติตนตามแนวทางต่าง ๆ จนสามารถบรรลุอนุตรธรรมได้ในที่สุด จึงกล่าวได้ว่า นับแต่
 พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมาในโลก หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าได้รับการยกย่องว่าเป็นหลักปฏิบัติที่นำไปใช้
 ได้จริงและเห็นผลจริงสำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติตามเพราะผ่านการฝึกฝนเรียนรู้และปฏิบัติด้วยพระองค์มาก่อน
 นั่นเอง ทั้งนี้ เพราะหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามีลักษณะเด่นมากมายหลายประการ เช่น เป็นศาสนา
 แห่งปัญญา และเป็นศาสนาแห่งการศึกษา เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2548) ทำให้เอื้อ
 ต่อการพัฒนามนุษย์ไปสู่ความสมบูรณ์ได้อย่างแท้จริง เพราะมนุษย์นั้นได้ชื่อว่า เป็นสัตว์ประเสริฐ ซึ่ง
 แตกต่างจากสัตว์ประเภทอื่น ๆ ก็ด้วยอาศัยการฝึกหัดหรือศึกษาเรียนรู้ การเรียนรู้ ฝึกฝน ฝึกหัด พัฒนาตน
 ทั้งหมดนี้ก็คือการศึกษานั้นเอง พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับเรื่องการเรียนรู้มาก คือ เห็นว่าทุกคน
 เรียนรู้ได้ตลอดเวลาและสามารถเรียนรู้ได้จากทุกสิ่งและทุกที่ ทุกสถานการณ์ ถ้าหากรู้เข้าใจและมีวิธีการ

เรียนรู้อย่างถูกต้อง เช่น มีโยนิโสมนสิการ คือ การรู้จักคิดอย่างแยบคาย ทุกคนก็สามารถเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีตลอดเวลาจนสามารถพัฒนาตนไปสู่เป้าหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา คือ การดับทุกข์ได้ นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังมีแนวคิดหลักการสำคัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ เช่น หลักไตรสิกขา ฯลฯ ที่ส่งเสริมพัฒนาการเรียนรู้ซึ่งจะทำให้มนุษย์สามารถประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนและการดำเนินชีวิตและอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมรวมทั้งสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุขและสมดุล

ดังนั้น ในบทความนี้ ผู้เขียนจึงมุ่งผลการสังเคราะห์เอกสารและหนังสือทางวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ ทฤษฎีการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา รวมถึงการนำหลักการที่สำคัญ เช่น หลักไตรสิกขา เป็นต้น ไปประยุกต์ใช้ในบริบทของห้องเรียนและการบริหารองค์กร เพื่อเป็นแนวทางหนึ่งสำหรับครูในการนำไปประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาในการจัดการเรียนการสอนของนักเรียนให้เป็นไปในทิศทางที่พึงประสงค์ และเป็นไปในวิถีของการพัฒนาปัญญาจนเกิดความงอกงามในชีวิตทั้งในด้านส่วนตัว ด้านการเรียน และด้านดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข รวมถึงเป็นแนวทางที่สำคัญสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาในการประยุกต์ใช้ในการบริหารการศึกษาให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ทฤษฎีการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา

เมื่อกล่าวถึงทฤษฎีการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา อันดับแรก จำเป็นต้องเข้าใจถึงความหมายของการเรียนรู้และความหมายของทฤษฎีการเรียนรู้โดยทั่วไปเสียก่อน คำว่า “การเรียนรู้” นั้น หมายถึง การเปลี่ยนพฤติกรรมซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์ที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือจากการฝึกหัด รวมทั้งเปลี่ยนปริมาณความรู้ของผู้เรียน งานที่สำคัญของครูก็คือช่วยนักเรียนแต่ละคนให้เกิดการเรียนรู้หรือมีความรู้และทักษะตามที่หลักสูตรไว้วางไว้ ครูมีหน้าที่จัดประสบการณ์ในห้องเรียน ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นรากฐานสำคัญของการสอนที่มีประสิทธิภาพ (สุรางค์ ไคว์ตระกูล, 2556) ส่วนทฤษฎีการเรียนรู้ หมายถึง ระบบความเชื่อหรือความเห็นซึ่งถูกจัดเรียบเรียงไว้เพื่อใช้อธิบายปรากฏการณ์ในการเรียนรู้ การให้ความหมายว่าทฤษฎีเป็นระบบความเชื่อหรือความคิดเห็นนี้เองทำให้เห็นได้ว่า ทฤษฎีเป็นสิ่งที่นักวิชาการสร้างขึ้นเพื่อทำความเข้าใจสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และแม้ว่าปรากฏการณ์นั้นจะเป็นสิ่งเดียวกันแต่นักทฤษฎีอาจจะสร้างระบบความเชื่อหรือความเห็นในการทำความเข้าใจแตกต่างกันออกไป จนกระทั่งทำให้มีทฤษฎีการเรียนรู้เกิดขึ้นหลายทฤษฎี (กุญชลี คำชาย, 2540) ทฤษฎีการเรียนรู้เป็นแขนงหนึ่งของทฤษฎีจิตวิทยาทั่วไปซึ่งทฤษฎีการเรียนรู้จะอธิบายว่า พฤติกรรมของมนุษย์เปลี่ยนแปลงได้อย่างไร (พรณี ช.เจนจิต, 2538) ในวงการศึกษ เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างว่า ทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนวคิดตะวันตกที่สำคัญ เช่น ทฤษฎีพฤติกรรมนิยม (Behavioral Theories) ทฤษฎีพุทธิปัญญานิยม (Cognitive Theories) และทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมแนวพุทธิปัญญา (Social cognitive learning) เป็นต้น เป็นทฤษฎีที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาซึ่งได้ถูกนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาในการเรียนรู้ของนักเรียนทั่วไปโดยมีเป้าหมายสำคัญคือให้ผู้เรียนมีพัฒนาการที่ดีในแต่ละด้านและประสบความสำเร็จในการเรียนรู้

ส่วนทฤษฎีการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนานั้น จากการศึกษาพุทธประวัติพบว่า เกิดขึ้นบนฐานคิดและหลักปฏิบัติจากการที่พระพุทธเจ้าทรงออกผนวชแล้วทรงแสวงหาโมกขธรรมจนบรรลุถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงโดยอาศัยการทดลองศึกษาเรียนรู้ฝึกฝนด้วยพระองค์เอง ซึ่งภายหลังการตรัสรู้แล้วพระพุทธองค์ก็ทรงวางหลักการที่สำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนา กล่าวคือ หลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ให้แก่สัตว์โลกเพื่อใช้ในการฝึกฝนฝึกหัดเรียนรู้เพื่อพัฒนาชีวิตให้มีความสมบูรณ์ทางด้านกายและใจ (พระสมภาร ฤทธิจิตโตและคณะ, 2551) ฉะนั้น การเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชีวิตมนุษย์ในทุก ๆ ด้านมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันบนรากฐานของทฤษฎีการเรียนรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบมากกว่า 2,500 ปี และเมื่อกล่าวถึงการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนานั้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต, 2544) ได้ให้ความหมายของคำว่า การเรียนรู้ไว้ดังนี้ “เดิมเรามีแต่คำว่า เรียน เวลาเมื่อพูดถึงคำว่า เรียน ในฐานะวิทยาการต่าง ๆ เรามักนิยมตามแนวคิดตะวันตก เราก็เทียบศัพท์ภาษาอังกฤษว่า learning แต่เดิมเราแปลว่า เรียน การศึกษาก็เท่ากับคำว่า เรียน เท่านั้น เพราะคำว่า เรียน เป็นคำไทย ส่วนคำว่า ศึกษา เป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤต และตรงกับภาษาบาลีว่า สิกขา การเรียนต้องมีรู้เป็นแกน ไม่ใช่รู้แต่อย่างเดียว แต่เรียนเท่ากับรู้ หมายความว่า เรียน คือ รู้ แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ในความหมายนี้ เรียนก็มาตรงกับคำว่า พัฒนา ด้วย แต่คำว่า เรียน ถ้าเอาตัวศัพท์แท้ก็คือศึกษา นั่นเอง”

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาที่นำเอาการศึกษาเข้ามาเป็นสาระสำคัญ เป็นเนื้อแท้ของการดำเนินชีวิต และทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นการศึกษา หลักการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งหมดนั้น เรียกว่า มรรค หรือวิถีทางที่ดำเนินไปสู่ความดีงาม บุคคลที่ได้ฝึกฝนเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนไปสู่ศักยภาพสูงสุดของความเป็นมนุษย์หรือบรรลุพระนิพพาน ในทางพุทธศาสนา เรียกว่า พระอเสขะ คือ พระผู้ไม่ต้องศึกษาอะไร พระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาได้ หรือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนา เมื่อฝึกฝนพัฒนาด้วยไตรสิกขา ให้ชีวิตดำเนินตามวิถีแห่งมรรค ในที่สุดก็จะบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ดีงาม เป็นสัตว์ประเสริฐ มีคุณสมบัติบริบูรณ์ มีทั้งปัญญาที่ยังรู้สัจธรรม เป็นอิสระ ดำเนินชีวิตด้วยสันติสุข และน้อมชีวิตของตนออกไปด้วยกรุณาเพื่อประโยชน์สุขและอิสรภาพของเพื่อนร่วมโลก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548) และในฐานะที่พระพุทธเจ้าได้รับสมญานามจากนักปราชญ์ทั้งหลายว่า เป็นพระบรมครู ด้วยเหตุว่าทรงเป็นสารพัดฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่าหรือเสมอเหมือน ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน ดังนั้น ทฤษฎีการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะเฉพาะตนบนพื้นฐานของเมตตาและปัญญาของพระพุทธองค์ ซึ่งพินฺน ดอกบัว (2555) ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้านอกจากทรงมีพระทัยสูง มีเมตตาแล้วยังทรงเป็นนักคิดโดยเฉพาะในเรื่องชีวิต ที่เป็นเช่นนั้นเพราะพระองค์ไม่หลงระเหิดเหมือนชาวโลกทั้งหลาย แต่ทรงขบคิดหาความจริงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะความจริงของชีวิต เพราะเป็นเรื่องสำคัญที่สุด ทรงปรารถนาจะรู้ถึงชีวิตและกระบวนการของชีวิตตลอดสายอย่างถูกต้องถ่องแท้ จึงตัดสินใจออกบวชเพื่อแสวงหาความจริงให้ได้ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคต่าง ๆ ทดลองบำเพ็ญเพียรด้วยวิธีการต่าง ๆ ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิต ขบคิดถึงความลึกลับของกระบวนการชีวิตด้วยพระทัย

อันแน่วแน่เด็ดเดี่ยวจึงทำให้พระองค์ได้ตรัสรู้ ซึ่งเมื่อก้าวถึงการศึกษาเรียนรู้แล้วเราจะเห็นได้ว่า ตลอดพระชนชีพของพระองค์ทั้งในเพศฤๅษีและเพศบรรพชิต พระองค์ทรงศึกษาเรียนรู้โลกและชีวิตและสัตว์โลกทั้งด้วยพระองค์เองและจากครูบาอาจารย์จนค้นพบทางดับทุกข์และสอนธรรมะเพื่อดับทุกข์ให้กับบุคคลทั้งหลายนำไปใช้หรือศึกษาเรียนรู้เพื่อดำรงชีวิตได้อย่างสันติสุขและปราศจากความทุกข์

การฝึกฝนเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายที่ต้องการนั้น พระพุทธศาสนาเรียกว่า การศึกษา หรือสิกขานั่นเองซึ่งการที่จะพูดถึงการศึกษาก็ต้องพูดถึงธรรมชาติของมนุษย์ พุทธศาสนาบอกว่า ธรรมชาติของมนุษย์คือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก ฝึกได้ด้วยและต้องฝึกด้วย การฝึกคืออะไร คือ เรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนา คำว่า ฝึกนั้นรวมความหมายเหล่านี้อยู่ด้วยกันหมด เรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนา เรียกว่า การศึกษา เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา ในเมื่อการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเรื่องของชีวิตมนุษย์ พุทธศาสนาจึงมองว่า ชีวิตมนุษย์นั้นต้องเป็นชีวิตแห่งการศึกษาอย่างที่ว่ามาแล้ว แต่ทั้งนี้เราหมายถึงชีวิตที่ดี ชีวิตแห่งการศึกษานี้มีจุดหมายเพื่ออะไร การศึกษานำไปสู่สิ่งที่เราเรียกว่า ปัญญา เมื่อมีการศึกษาเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนา กังอกงามตีประเด็นขึ้นทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจและปัญญา ตัวตัดสินคือ ได้ปัญญา พอได้ปัญญาก็เกิดความรู้ เข้าใจ มาพัฒนาพฤติกรรมและจิตใจให้ทำได้ ทำเป็น วางท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับทุกอย่างได้ถูกต้องเกิดผลดี เราต้องการปัญญามาเพื่อแก้ปัญหา มนุษย์ก็เรียนรู้จากการแก้ปัญหา นี่แหละเราจึงได้ปัญญามา เมื่อมนุษย์พัฒนาสมบูรณ์แล้ว ก็จะดำเนินชีวิตด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง และทำการด้วยความรู้ที่จะดำเนินการให้ตรงตามเหตุปัจจัย เขาจึงไม่ต้องอาศัยตัณหาเข้ามาชีวิตต่อไป (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2542) ตามทัศนะพระพุทธศาสนานั้น การศึกษาประกอบด้วย 3 ด้านของการพัฒนาชีวิต ได้แก่ 1) ด้านพฤติกรรม 2) ด้านจิตใจ และ 3) ด้านปัญญา การศึกษา คือ ฝึกฝน หรือพัฒนาใน 3 ด้านเหล่านี้ ได้แก่ พัฒนาพฤติกรรมขึ้นไป พัฒนาจิตใจขึ้นไป และพัฒนาปัญญาขึ้นไป ถ้าครบ 3 ด้านนี้เราเรียกว่าการศึกษา ถ้าไม่ครบ การศึกษาก็เวิ้งว้าง บกพร่อง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2542)

พระพุทธศาสนาได้จัดวางหลักสำหรับการฝึกฝนหรือเรียนรู้เพื่อพัฒนาตน เรียกว่า หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นระบบการศึกษาในทางพระพุทธศาสนาที่ทำให้บุคคลเกิดพัฒนาอย่างมีบูรณาการดังนี้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2536)

1. ศีล เป็นเรื่องของการฝึกในด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เคยชิน เครื่องมือที่ใช้ในการฝึกศีล ก็คือ วินัย วินัยเป็นจุดเริ่มต้นในกระบวนการศึกษาและพัฒนาตนมนุษย์ เพราะว่าวินัยเป็นตัวการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการพัฒนา โดยจัดระเบียบความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมให้เหมาะกับการพัฒนาและให้เอื้อโอกาสในการที่จะพัฒนา เมื่อฝึกได้ผลจนคนมีพฤติกรรมที่เคยชินที่ดีตามวินัยนั้นแล้วก็เกิดเป็นศีล ดังนั้น โดยสรุปวินัยจะมาเป็นรูปของการฝึกพฤติกรรมเคยชินที่ดี และการจัดสภาพแวดล้อม ที่จะป้องกันไม่ให้มีพฤติกรรมที่ไม่ดี และเอื้อต่อการมีพฤติกรรมที่ดีที่พึงประสงค์ การฝึกคนให้คุ้นกับพฤติกรรมที่ดี ตลอดจนการจัดระเบียบระบบทั้งหลายทั้งปวงในสังคมมนุษย์

2. สมานะ เป็นเรื่องของการฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่ การพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ทั้งในด้านคุณธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็ง มั่นคง ความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความแน่วแน่ มั่นคง ความมีสติ สมานะ และในด้านความสุข เช่น ความอิ่มใจ ความร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่น ผ่องใส ความรู้

3. ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ตรวจสอบ คิดการต่าง ๆ สร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่งเน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริงหรือรู้เห็นตามที่เป็นจริง ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดปัญหา ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

บุคคลผู้ได้ศึกษาหรือเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขานั้นย่อมทำให้เกิดพัฒนาการทั้ง 4 ด้าน ที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตทั้งเรื่องการศึกษาเล่าเรียนและเรื่องส่วนตัว กล่าวคือ 1) พัฒนาการทางด้านกาย เช่น สามารถควบคุมอินทรีย์ 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ด้วยดี 2) พัฒนาการทางด้านศีล เช่น เป็นผู้ประพฤติตนอยู่ในระเบียบวินัย ไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่น อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข 3) พัฒนาการทางด้านจิต เช่น เป็นผู้มีจิตใจมุ่งมั่น มีเมตตา กรุณา มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน และมีสมานะ และ 4) พัฒนาการทางด้านปัญญา เช่น รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา แยกแยะสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีโทษประโยชน์ ใฝ่เรียนรู้ ใฝ่สร้างสรรค์

กล่าวได้ว่า ทฤษฎีการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นโดยอาศัยการทดลองศึกษาค้นคว้าเรียนรู้โลกและชีวิตด้วยพระพุทธองค์จนสามารถบรรลุโมกขธรรมได้ในที่สุดทำให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาหรือเรียนรู้อย่างแท้จริง อีกทั้งพระพุทธศาสนาเชื่อว่า ศักยภาพของมนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้โดยอาศัยการฝึกฝนฝึกหัด อย่างเป็นระบบ ซึ่งระบบการศึกษาหรือเรียนรู้ตามแบบพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยศีล สมานะ ปัญญา หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ไตรสิกขา เมื่อบุคคลได้ศึกษาเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานไว้แล้วย่อมสามารถพึ่งตนเองได้และเป็นที่พึ่งของผู้อื่น ๆ ในสังคม นอกจากนี้ยังทำให้บุคคลสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน

ขั้นตอนการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนานั้น ขั้นตอนการเรียนรู้มีอยู่ด้วยกัน 3 ขั้นตอน หรือที่เรียกว่า สิกขา 3 (การศึกษา 3 ขั้นตอน) มีดังนี้ (พจนนทรัพย์ เกตุวิชิต, 2557)

1. ปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญเพราะเป็นการศึกษาภาคทฤษฎี อันเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติ

2. ปฏิบัติ ได้แก่ การนำความรู้จากการศึกษาเล่าเรียนในภาคทฤษฎีมาสู่ขั้นตอนการปฏิบัติจริง หรือนำมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับฐานะของตน

3. ปฏิเวธ ได้แก่ ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ ซึ่งจะรับรู้ได้ด้วยตนเองโดยผู้ปฏิบัติจะได้รับผลของการปฏิบัตินั้น ๆ

จะเห็นได้ว่า ขั้นตอนการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบผ่านการศึกษา ค้นคว้าและปฏิบัติด้วยพระองค์เองจนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเมื่อกกล่าวโดยสรุป ขั้นตอนการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนานั้นจะมีลักษณะของการเรียนรู้เหมือนขั้นบันไดซึ่งบุคคลผู้เรียนรู้จะต้องดำเนินการไปที่ละขั้น ขั้นตอนที่ 1 เป็นขั้นที่เรียนรู้โดยอาศัยปริยัติหรือคำสอนของพระพุทธเจ้า ขั้นตอนที่ 2 เป็นขั้นที่เรียนรู้โดยการปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ว่า มีสภาพเป็นอย่างไร สามารถดับทุกข์ได้จริงหรือไม่ และขั้นตอนที่ 3 เป็นขั้นที่บรรลุธรรม คือเป็นผลมาจากการปฏิบัติธรรมหรือเรียนรู้ตามคำสอนจนเกิดการรู้แจ้งเห็นแจ้งประจักษ์ชัดได้ด้วยตนเอง ทั้งนี้ บุคคลผู้ใส่ใจในการปฏิบัติจะต้องคำนึงถึงหลักปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นสำคัญ กล่าวคือ การศึกษาคำสอนที่ถูกต้องตามพุทธวจนะที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องและปฏิเวธที่เห็นผลจริง

กระบวนการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา

เมื่อกกล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้โดยทั่วไปแล้ว จะเห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดของนักจิตวิทยาตะวันตกที่มีชื่อเสียงหลายท่าน เช่น โรเบิร์ต เอ็ม กาเย่ (Robert M. Gagne), เจอโรม บรูเนอร์ (Jerome Bruner), เบนจามิน เอส. บลูม (Benjamin S. Bloom) และลี เจ. ครอนบาค ((Lee J. Cronbach) ได้มุ่งเน้นอธิบายกระบวนการเรียนรู้ตามขั้นตอนต่าง ๆ ที่สำคัญซึ่งครอบคลุมในเรื่องของความรู้ที่ได้รับมา ความเข้าใจ การตอบสนองและการประเมินผล จนทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ขึ้น ซึ่งจากขั้นตอนที่ได้กล่าวมาโดยสรุปจะเห็นได้ว่า การรับรู้ผ่านทางอวัยวะรับสัมผัส 5 ประการ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนังเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคลดังที่ชนัท ธาตุทอง (2559) ได้กล่าวว่า การรับรู้เป็นเรื่องสำคัญสำหรับผู้เรียน เนื่องจากการรับข้อมูลทั้งหลายเข้าสู่ระบบสมอง การคิด ไตร่ตรอง ทบทวน วิเคราะห์ สังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง

ส่วนกระบวนการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนานั้น เรียกว่า กระบวนการการเรียนรู้ตามแนวขั้น 5 ซึ่งประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งขั้น 5 นี้ล้วนมีส่วนสำคัญทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และพฤติกรรมออกมาดังที่พุนทรัพย์ เกตุวิชระพงศ์ (2557) ได้อธิบายไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในระบบขั้นห้า เริ่มต้นด้วยอายตนะภายนอก อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส เสียง สัมผัส และสิ่งที่ใจนึกคิด (ธรรมารมณ์) มากระทบหรือเร้าอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งในขณะที่อายตนะภายนอกมากระทบอายตนะภายในนั้น วิญญาณขั้นห้าจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่ทำให้เกิดการรับรู้ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และสิ่งที่ใจนึกคิด ในลักษณะที่รับรู้ทั่วไป กล่าวคือ เมื่อรับรู้ทางห้าเป็นเสียง แต่ยังไม่บอกไม่ได้ว่าเป็นเสียงอะไร เป็นต้น ในขณะที่นั้น เวทนาขั้นห้าจะทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ความรู้สึกว่าสิ่งนั้นเป็นสุข เป็นทุกข์ และไม่สุขไม่ทุกข์ การรับรู้ทั่วไปนี้จะเริ่มแปรสภาพเป็นการรับรู้เฉพาะในช่วงเวลาอันสั้นกว่าพริบตา โดยการทำงานของสัญญาขั้นห้า จะทำให้สามารถบอกได้ว่า รูปที่เห็นนั้นคือ รูปอะไร เสียงที่ได้กลิ่น

นั่นคือกลั่นอะไร เป็นต้น การรับรู้ทางวิญญาณชั้นจะรับรู้อารมณ์ทางเวทนาชั้น ซึ่งทำหน้าที่ให้เกิดกระแสธารแห่งความคิด คำนี้ จนถึงขั้นกำหนดออกมาเป็นเจตนาและมโนกรรมคือการกระทำทางใจ ซึ่งมีโนกรรมที่เกิดขึ้นในใจ ย่อมพร้อมจะแสดงออกมาทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม หรือแสดงออกทางกาย เรียกว่า กายกรรม

เพื่อให้เข้าใจในเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยชั้น 5 ในบริบทของห้องเรียน จะขอยกตัวอย่างเช่น ในชั่วโมงเรียนวิชาคณิตศาสตร์ นักเรียนที่สนใจเรียนจะมองสิ่งที่ครูได้จัดอธิบายบนกระดาน พร้อมทั้งฟังครูอธิบายด้วยความสนใจและจดจำเนื้อหาต่าง ๆ ไปด้วย เมื่อครูถามเกี่ยวกับเรื่องที่เรียนก็จะตอบตามความรู้ความเข้าใจของตน ซึ่งถ้าตอบผิดครูก็ให้อีกาสตอบใหม่พร้อมทั้งอธิบายเนื้อหาแต่ละประเด็นให้เข้าใจจนแจ่มชัด นักเรียนก็จะสนใจเรียน สามารถตอบคำถามของครูได้ตรงประเด็นและถูกต้อง มีความรู้สึกต่อวิชาคณิตศาสตร์ในด้านบวกและมีพฤติกรรมตั้งใจเรียนในห้องเรียนเป็นอย่างดีในชั่วโมงเรียนวิชาคณิตศาสตร์

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การเกิดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาจะอาศัยอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมากระทบกันผ่านการทำงานของระบบขั้นห้าจนเกิดเป็นพฤติกรรมหรือการกระทำต่าง ๆ ส่วนกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดของนักจิตวิทยาชาวตะวันตกจะประกอบด้วยสิ่งเร้า + กระบวนการทางสมอง + การตอบสนอง

ในประเด็นเดียวกัน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2542) ได้กล่าวถึงหลักการหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการเกิดการเรียนรู้ เรียกว่า อินทรีย์สังวร คือ การสำรวมรู้จักใช้ อินทรีย์ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา การศึกษาพื้นฐาน คือ เรื่องการบริโภคปัจจัยสี่กับเรื่องการใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้จะต้องให้เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษา ถ้าได้จุดนี้แล้วการศึกษาก็เริ่มเดินหน้า การปฏิบัติอย่างที่ว่านั้นเป็นการเอารูปแบบมาช่วย คือ เอาอาการกิริยามาช่วยในการฝึก แต่ต้องรู้ว่าสาระที่แท้จริงคือท่านต้องการให้เราฝึกสติ ต้องเอาสติมาคุมไม่ให้อกุศลธรรมความรู้สึกที่ไม่ดีเข้ามาครอบงำ ให้รับรู้ด้วยสติและเกิดปัญญาแล้วได้ประโยชน์ คือ ดูแล้ว ฟังแล้วให้ได้ความรู้และความดี บางคนดูอะไรแล้วได้แต่สนุกตื่นเต้นผ่านไปเปล่า ๆ ไม่ได้อะไรเลย ถ้าอย่างนี้ก็แสดงว่า ไม่มีการศึกษา ถ้าเข้าโรงเรียนแล้วยังไม่รู้จักรู้จักใช้ตา หู จมูก ลิ้น ก็คือไม่มีการศึกษา เพราะยังไม่ได้เริ่มการศึกษาเลย

หลักอินทรีย์สังวรในพระพุทธศาสนาช่วยให้มนุษย์เกิดกระบวนการเรียนรู้ในระดับที่สูงขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับกระบวนการเรียนรู้โดยอาศัยชั้น 5 และกระบวนการเรียนรู้ของนักจิตวิทยาชาวตะวันตกกล่าวคือ มนุษย์สามารถเรียนรู้ที่จะควบคุมอินทรีย์และพัฒนาตนไปในทิศทางที่พึงประสงค์โดยใช้สติปัญญาและสำรวมระวังมิให้สิ่งที่ไม่ดีเข้ามาครอบงำจิตใจ รวมทั้งใช้ประโยชน์จากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจได้อย่างสร้างสรรค์และเกิดคุณค่าต่อตนเองในการเรียนและในชีวิต

นอกจากนี้ พระไพศาล วิสาโล (2560) ได้อธิบายถึงกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ หมายถึง กระบวนการที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ซึ่งตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (21/249) สามารถแยกกระบวนการเรียนรู้ออกเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การรับรู้ ได้แก่ การ

เสวนาสัตบุรุษ และการฟังสัทธรรม 2) การคิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการ และ 3) การปฏิบัติ ได้แก่ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ซึ่งแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังนี้

ประการที่ 1 การรับรู้ การรับรู้เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ พุทธศาสนาให้ความสำคัญอย่างมากแก่การรับรู้สิ่งที่ดึงดูด (สัทธรรม) ซึ่งรวมถึงการเรียนรู้จากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร (สัตบุรุษ) กระบวนการรับรู้ที่นอกจากประกอบด้วยข้อมูล ข่าวสาร หรือคำชี้แนะอันเป็นองค์ประกอบภายนอกแล้ว องค์ประกอบภายใน อันได้แก่ ความสามารถในการรับรู้เข้าใจก็มีความสำคัญอย่างมาก แม้จะได้ยินได้ฟังสิ่งดึงดูด แต่หากรับรู้หรือเข้าใจคลาดเคลื่อน การรับรู้ก็ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ดังนั้น เพื่อป้องกันความคลาดเคลื่อนในการรับรู้ที่ไม่ถูกต้องสมบูรณ์ พระพุทธศาสนาจึงสอนว่า สิ่งที่จะช่วยให้เกิดการรับรู้ตรงตามความเป็นจริงก็คือ สติ สติช่วยให้บุคคลรู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกที่กำลังเกิดขึ้นในใจ

ประการที่ 2 การคิด เมื่อรับรู้ข้อมูลข่าวสารหรือคำแนะนำได้อย่างถูกต้อง ตรงประเด็น และครบถ้วนแล้ว กระบวนการเรียนรู้ขั้นต่อมาก็คือ การคิด หรือการนำเอาสิ่งที่รับรู้ที่มานำมาจัดระเบียบ หรือเสริมเติมต่อเพื่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้น ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือ การใช้ความคิดอย่างถูกวิธีซึ่งรวมถึงการคิดเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะหรือความเป็นจริงและการคิดเพื่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้น สิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้รู้จักคิดหรือเกิดโยนิโสมนสิการก็คือการรู้จักตั้งคำถาม คำถามนั้นเป็นตัวนำความคิดและกำหนดการรับรู้เพื่อแสวงหาคำตอบ พระพุทธเจ้าได้ใช้คำถามในการกระตุ้นให้เกิดปัญญาย่อยครั้งมาก ดังจะเห็นได้จากก่อนที่จะพระองค์จะออกผนวชได้หมั่นตั้งคำถามกับตนเองอยู่ตลอดเวลาว่า ทำอย่างไรถึงจะพ้นทุกข์ได้ เป็นต้น ดังนั้น กระบวนการศึกษาเรียนรู้ที่ถูกต้องจึงควรให้ความสำคัญแก่การฝึกให้รู้จักตั้งคำถามด้วย มิใช่แค่การแสวงหาหรือจดจำคำตอบอย่างเดียว

ประการที่ 3 การปฏิบัติ ในทางพุทธศาสนานั้นถือว่า การปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้ที่ขาดการปฏิบัติย่อมมิใช่การเรียนรู้ที่ครบถ้วนสมบูรณ์หรือถูกต้อง ซึ่งทัศนะนี้เองอาจเป็นจุดสำคัญที่ทำให้การศึกษาแบบพุทธแตกต่างจากการศึกษาแบบตะวันตกหลายสำนัก เพราะฝ่ายหลังนั้นเน้นการใช้ความคิดล้วน ๆ จึงเป็นการเรียนรู้ในระดับพุทธิปัญญา (intellect) การศึกษาหรือสิกขาในทางพุทธศาสนา ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ 1) อริสัสสิกขา 2) อริจิตสิกขา และ 3) อริปัญญาสิกขา หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ทั้ง 3 ส่วนนี้ต้องอาศัยการปฏิบัติเป็นส่วนสำคัญ นอกเหนือจากการสดับฟัง การอ่าน และการคิด สำหรับการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงเน้นดังปรากฏในพุทธพจน์ ก็คือ การปฏิบัติที่เรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ หรือการปฏิบัติตรงตามจุดมุ่งหมาย ในการเรียนรู้ จุดหมายและการเข้าใจจุดมุ่งหมายของหลักหรือสาระในสิ่งที่เรียนรู้เป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับผู้เรียนทุกคน เพราะเมื่อเข้าใจจุดมุ่งหมายแล้ว ก็สามารถประยุกต์สิ่งที่ได้เรียนรู้มาให้เกิดผลได้ในทุกสถานการณ์ หรือสามารถบูรณาการสิ่งเหล่านั้นให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชีวิตประจำวันได้ การปฏิบัติที่จะเอื้อต่อการเรียนรู้อย่างแท้จริงนั้น ต้องไม่จำกัดอยู่เพียงแค่การทำ “การบ้าน” หรือการทำแบบฝึกหัดในหนังสือเท่านั้น หากยังหมายถึงการพาตนออกจากห้องเรียนสู่โลกกว้าง ได้มีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนและสรรพสิ่งท่ามกลางสังคม เพื่อรู้จักชีวิตและความเป็นจริง ทั้งนี้ การรับรู้ การคิด และการปฏิบัติ ในตัวมันเองก็เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาทั้ง 3 ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจาก

การรับรู้ระดับพึงหรือสุดมยปัญญา, ปัญญาที่เกิดจากการคิดหรือจินตมยปัญญา และปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติหรือภาวนามยปัญญา

ดังนั้น ตามนัยข้างต้นนี้ จึงกล่าวสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ตามหลักพุทธศาสนานั้นเริ่มจากการที่บุคคลได้อาศัยขั้น 5 และอินทริยสังวรเป็นพื้นฐานสำคัญในการรับรู้และเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ที่ถูกต้องและดีงามจากกัลยาณมิตรหรือสัตบุรุษ เช่น ครูบาอาจารย์ เป็นต้น (ปรโตโฆสะ) ซึ่งเมื่อบุคคลก็ได้ระดับพึงหรือได้รับคำแนะนำสั่งสอนสิ่งที่ดีงาม จนเกิดการคิดพิจารณาอย่างถูกวิธีหรือเกิดโยนิโสมนสิการตามมาแล้วท้ายสุดนำไปสู่ธรรมานุธรรมปฏิบัติ (การปฏิบัติโดยสมควรแก่ธรรม) หรือการปฏิบัติตรงตามจุดมุ่งหมายของสิ่งที่ได้เรียนรู้ กล่าวได้ว่า บุคคลได้เกิดการเรียนรู้ในสิ่งที่ดีจากเพื่อนที่ดีทำให้เกิดปัญญาสามารถที่จะดำรงตนและประพฤติปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเป็นอย่างดี

การประยุกต์ใช้ในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวงการศึกษา

1. การเรียนการสอน

ทฤษฎีการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนานั้นย่อมมีประโยชน์สำหรับบุคคลผู้ไม่พัฒนาตนเองเท่าที่ศักยภาพตนมีอยู่ซึ่งได้ปฏิบัติตามโดยอาศัยอินทริยสังวร (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) และกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ ทั้งนี้ ในวงการศึกษา ถ้าบุคคลผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนการสอนในปัจจุบันได้ยึดและปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาซึ่งได้รับการยอมรับว่า เป็นระบบการศึกษาที่ให้นักเรียนฝึกฝนเพื่อพัฒนาตนไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ ก็เชื่อว่าย่อมประสบความสำเร็จในการพัฒนาผู้เรียนในด้านต่าง ๆ อย่างแน่นอน ทั้งนี้ ในสถานศึกษา ครูสามารถนำทฤษฎีการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในชีวิตประจำวันในเรื่องต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะเรื่องการสอนตามกระบวนการไตรสิกขาซึ่งมีกระบวนการเป็นขั้นตอนดังนี้ (เนาวนิจ ใจมั่น, 2551)

ขั้นที่ 1 เป็นการเรียนรู้ที่จะต้องฟังฟังครู ผู้เรียนต้องเรียนรู้ตามธรรมชาติวิชาที่ลงมือฝึกปฏิบัติตามหลักการทฤษฎี “เลียนแบบครู” เป็นขั้นศีล จำเป็นต้องศึกษาข้อมูลและต้องเป็นข้อเท็จจริงทางทฤษฎีตลอดจนถึงหลักการเรียนรู้

ขั้นที่ 2 นักเรียนจะเริ่มจากการสร้างรูปแบบการคิดของตนเอง เป็นแนวทางภาคทฤษฎีที่เรียนรู้จากภายนอกเข้าไปสู่การคิดวิเคราะห์ ทบทวน ลงมือฝึกปฏิบัติ และฝึกฝนให้มีความคล่องแคล่วโดยอัตโนมัติเพื่อการค้นหาคำตอบด้วยตนเองถือเป็นขั้นสมาธิ

ขั้นที่ 3 ขั้นปัญญา คือ ขั้นที่นักเรียนใช้ความคิดในการสร้างรูปแบบใหม่ ๆ และมีการสร้างสรรค์ชิ้นงาน ผลงานใหม่ ๆ ด้วยความคิด ด้วยปัญญาของตนเอง ซึ่งถือเป็นการเรียนรู้ที่แท้จริงและเป็นการเรียนรู้ที่บูรณาการเข้าด้วยกันระหว่างความรู้รอบและรู้ลึกจากการรับข้อมูลจากแหล่งความรู้ภายนอกตัวผู้เรียน (ปรโตโฆสะ) ความรู้รอบและรู้ลึกจากการคิดกระบวนการทำงานของจิตในตัวผู้เรียน (โยโสมนสิการ) รู้ลึกจากการลงมือปฏิบัติ (ภาวนามยปัญญา)

นอกจากนี้ หลักไตรสิกขายังสามารถช่วยครูในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียนอีกด้วย กล่าวคือ 1) ด้านศีล นักเรียนแต่งกายสุภาพเรียบร้อยตามรูปแบบของโรงเรียนและมีความซื่อสัตย์ต่อคนอื่น ฯลฯ 2) ด้านสมาธิ นักเรียนยืนตรงเคารพธงชาติโดยสำรวมสติ ฯลฯ และ 3) ด้านปัญญา นักเรียนสามารถแยกแยะได้ว่า สิ่งใดถูก สิ่งใดไม่ถูก รวมทั้งแก้ไขงานที่บกพร่องให้ดียิ่งขึ้น ฯลฯ (พระอติเทพ อธิวัฒน์, 2560)

ทั้งนี้ การเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสนานั้น ครูผู้สอนจะต้องประยุกต์ใช้หลักไตรสิกขาควบคู่กับปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิออกมาออกแบบและวางแผนในการจัดการเรียนการสอนให้กับผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการรับรู้ผ่านทางอินทรีย์สังวรและเกิดปัญญา โดยเฉพาะปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ซึ่งผู้เรียนจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิตามแนวคิดพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2540) กล่าวคือ 1) ปัจจัยภายนอก (ปรโตโมหะ) และ 2) ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) จึงจะทำให้เกิดการเรียนรู้และปัญญาที่สามารถแก้ไขปัญหาดifferent ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิต

ในประเด็นเดียวกัน กิตติชัย สุธาสิโนบล (2558) ได้อธิบายว่า จากการที่พระพุทธศาสนามองธรรมชาติของการเรียนรู้ของมนุษย์เป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ รอบตัวมนุษย์ซึ่งเป็นทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายในที่เป็นเรื่องของจิตใจ สิ่งที่เป็นกระแสของเหตุ ปัจจัยที่เป็นพลวัต (อนิจจัง) คือ เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรเป็นตัวของตัวเองที่เป็นเอกเทศโดยไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น ซึ่งเมื่อมองถึงธรรมชาติมนุษย์แล้ว มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีศักยภาพการเรียนรู้สูงยิ่ง สามารถเรียนรู้ให้บรรลุธรรมอะไรก็ได้ คือ บรรลุความจริง ความดี และความงามอันจะนำมนุษย์ไปสู่ความสุขและมิตรภาพอันดีงาม ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติการเรียนรู้ในตัวมนุษย์ การจัดการเรียนการสอนตามแนวพุทธศาสนาได้นำเรื่องธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์มากำหนดเป็นแนวคิดเพื่อประยุกต์ใช้ในการออกแบบการจัดการเรียนรู้ โดยให้ความสำคัญกับสิ่งที่เป็นธรรมชาติที่สามารถทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยแบ่งธรรมชาติของการเรียนรู้ของมนุษย์ออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) ส่วนที่เป็นปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) และ 2) ส่วนที่เป็นปัจจัยภายนอก (ปรโตโมหะ) ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่า ธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์ที่เกิดจากปัจจัยภายใน ซึ่งได้แก่ คุณภาพของจิตใจ สมรรถภาพของจิตใจ และสุขภาพของจิตใจของมนุษย์ที่จะใช้ในการเรียนรู้โดยเรียนรู้ด้วยความสุขประกอบด้วยการใช้กระบวนการคิดที่ถูกต้องดีงาม และปัจจัยภายนอก ซึ่งได้แก่ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ รอบตัว รวมถึงบรรยากาศในการเรียน ความร่มรื่นของสถานที่ที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ ฯลฯ ล้วนเป็นสิ่งที่ส่งผลให้การเรียนรู้ของมนุษย์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า การนำหลักไตรสิกขามาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนควบคู่กับปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างดีโดยผู้เรียนจะต้องเริ่มต้นเรียนรู้ด้วยตนเองจนเกิดปัญญาก่อนหลังจากนั้นจึงค่อยหาความรู้เพิ่มเติมโดยอาศัยการเรียนรู้จากบุคคลอื่นหรือสิ่งแวดล้อมภายนอกตัวบนพื้นฐานการปฏิบัติตนเองที่ถูกต้องทั้งกาย วาจา และใจ มีความตั้งใจหรือมีใจจดจ่อกับสิ่งที่เรียนจนเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งและลึกซึ้งในเรื่องที่เรียน อีกทั้งการปฏิบัติตามหลัก

ไตรสิกขาของผู้เรียนย่อมส่งผลให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาด้านตนเองทั้งในด้านพฤติกรรมและจิตใจอย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ เป็นผู้ตื่นรู้ที่อยู่ในขณะที่เรียน ซึ่งเป็นผลมาจากการศึกษาเล่าเรียน (ปริยัติ) พากเพียรลงมือทำอย่างจริงจัง (ปฏิบัติ) และประสบความสำเร็จหรือได้รับผลของการปฏิบัติ (ปฏิเวธ) นั่นเอง จึงสมควรอย่างยิ่งที่ครูจะต้องใช้หลักไตรสิกขาควบคู่ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิทั้ง 2 ประการไม่ว่าจะเป็นการประพฤติตนเป็นกัลยาณมิตร, สร้างบรรยากาศต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ให้กับนักเรียน และการสอนโดยใช้วิธีการแบบ Active Learning และ Constructivism ผ่านการตั้งคำถามให้นักเรียนตอบและให้นักเรียนทดลองเรียนรู้ลงมือปฏิบัติในกิจกรรมเรียนรู้ต่าง ๆ ด้วยตนเองเพื่อฝึกฝนพัฒนาผู้เรียนให้เกิดโยนิโสมนสิการจนเป็นคุณลักษณะที่สำคัญในตัวนักเรียน ทั้งนี้ การที่ผู้สอนได้ประยุกต์ใช้หลักไตรสิกขาในการจัดการเรียนการสอนนั้น ย่อมเกิดประโยชน์แก่ผู้เรียนที่สำคัญอีกประการหนึ่ง กล่าวคือ การมีวุฒิภาวะของผู้เรียน นอกเหนือจากการมีวุฒิการศึกษา โดยทำให้ผู้เรียนเติบโตอย่างมีวุฒิภาวะทางด้านอารมณ์ สังคม และสติปัญญา มีพัฒนาการสมวัย ซึ่งในปัจจุบันถือว่าเรื่องการมีวุฒิภาวะของผู้เรียนนั้นมีความสำคัญไม่น้อยกว่าวุฒิการศึกษา นอกจากนี้ การนำหลักไตรสิกขามาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนยังช่วยให้ครูสามารถปรับพฤติกรรมผู้เรียนให้มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ในขณะที่เรียนในห้องเรียน กล่าวคือ ทำให้ผู้เรียนมีความระลึกรู้ตัวว่าตนเองในฐานะเป็นนักเรียนนั้นจะต้องปฏิบัติตนเป็นศิษย์ที่ดีโดยฟังครูสอน เชื่อฟังครู ทำตามที่ครูพร่ำสอน ตักเตือน และไม่ทำตนให้ครูหนักใจ (ศีล) ทำให้ผู้เรียนสนใจเรียน และตั้งใจเรียนโดยมีสมาธิ มุ่งมั่นจดจ่ออยู่กับสิ่งที่เรียนอยู่ตลอดเวลา ไม่วอกแวกหรือคิดฟุ้งซ่านสิ่งที้นอกเหนือไปจากสิ่งที่เรียน จนสามารถจดจำสิ่งที่ได้เรียนรู้ (สมาธิ) และทำให้ผู้เรียนสามารถคิดวิเคราะห์ คิดแก้ปัญหาและตอบปัญหาต่าง ๆ ได้ในเวลาทีครูดถาม และสามารถทำแบบฝึกหัดและแบบทดสอบในเรื่องที่เรียนได้เป็นอย่างดีจนเกิดความรอบรู้ในเรื่องนั้น ๆ (ปัญญา)

2. การบริหารการศึกษา

การบริหารการศึกษานั้นตามคำนิยามหมายถึงกระบวนการบริหารจัดการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อมสังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต (สำนักงานปฏิรูปการศึกษา, 2545) ดังนั้น การที่จะดำเนินงานและบริหารงานในสถานศึกษาเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลตามเป้าหมายที่วางไว้นั้น ผู้บริหารสถานศึกษาสามารถนำแนวคิดหลักการของทฤษฎีการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้เพื่อเสริมสร้างทักษะการบริหารของผู้บริหารสถานศึกษาที่สำคัญ ได้แก่ ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์และทักษะด้านความคิดรวบยอด เป็นต้น (นพพงษ์ บุญจิตรอดุลย์, 2550) ซึ่งในที่นี้ ผู้เขียนสามารถสรุปได้ 2 ประเด็นหลักดังนี้

1. อินทรีย์สังวร

ในฐานะผู้นำองค์กร ผู้บริหารโรงเรียนควรจะสำรวจหวังในเรื่องของอินทรีย์ สามารถควบคุมอินทรีย์ 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของตนได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการสื่อสาร การแสดงความคิดเห็นอย่างสร้างสรรค์ การควบคุมอารมณ์จนมีความสุขเยือกเย็น มีวุฒิภาวะ ไม่ลุแก่อำนาจโลภะ โทสะ โมหะ รวมถึงการดำเนินชีวิตภายใต้วิถีแห่งปัญญาเพื่อมิให้กิเลสตัณหาเข้ามามีอำนาจควบคุมจิตใจจนเป็นเหตุให้เกิดความเสียหายในการบริหารงาน เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้ใต้บังคับบัญชาเห็น เชื่อถือและปฏิบัติตาม รวมทั้งเป็นที่ยอมรับเคารพยกย่องของผู้ปกครอง ชุมชนและสังคม

2. ไตรสิกขา

ผู้บริหารสถานศึกษาควรจะใช้หลักไตรสิกขา อันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา มาเป็นหลักประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ 1) พยายามหมั่นฝึกฝนพัฒนาในเรื่องของการมีระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจา ใจ หรือการทำดี การพูดดี และคิดดี รวมถึงมีความสุจริตทางอาชีพหรือเลี้ยงชีพชอบ ไม่ประกอบอาชีพที่ทุจริตผิดกฎหมายหรือผิดหลักศีลธรรม มีประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม 2) พยายามฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตใจให้มีคุณธรรมจริยธรรม มีจิตที่สงบตั้งมั่น มีสมรรถภาพ มีสุขภาพจิตที่ดี รวมถึงมีจิตที่ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม 8 และ 3) พยายามฝึกฝนโดยหมั่นพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้ตนเองเป็นผู้ที่รอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ อย่างลึกซึ้งโดยอาศัยปรโตโสและโยนิโสมนสิการ จนสามารถกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ต่าง ๆ รวมถึงวางแผนกลยุทธ์และออกแบบงานและปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่เกิดความผิดพลาดหรือขาดตกบกพร่องในการบริหารงานต่าง ๆ สามารถวิเคราะห์คนและวิเคราะห์งานได้อย่างเป็นระบบและถูกต้อง มีสติรู้เท่าทันความเป็นจริง รู้เท่าทันโลก เข้าใจโลกและเข้าใจคน ใจกว้าง ไม่หุนเหวและเชื่อคนง่าย รู้จักปล่อยวางและไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ จนเกินไป มีจิตใจเป็นอิสระจนสามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่ตกเป็นทาสของตัณหา ทั้งนี้ ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ (2560) ได้สรุปการบริหารสถานศึกษาตามหลักไตรสิกขาอย่างครอบคลุมไว้ว่า การบริหารสถานศึกษาเมื่อพัฒนาตามหลักศีล สมาธิ ปัญญาแล้วก็จะทำให้เกิดปัญญา จิต และปัญญาทำงานอย่างประสมกลมกลืนกัน กล่าวคือเมื่อปัญญาได้รับการพัฒนาอย่างสมบูรณ์ถึงที่สุดก็จะทำให้ปัญญาส่งผลต่อจิตใจอีกโดยปัญญาจะปลดปล่อยจิตให้เป็นอิสระ และทำให้เกิดสภาพจิตอุเบกขาและเป็นอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญาซึ่งทำให้จิตอยู่กับตัว มีดุลยภาพ สภาพจิตเช่นนี้ก็จะปัดจายแก้ศีล ส่งผลให้มนุษย์เกิดมีพฤติกรรมที่ดีงามเกื้อกูลความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้ไม่เบียดเบียนกันและเป็นเครื่องประสานสังคมโดยนำไปสู่การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยวาจา และบำเพ็ญประโยชน์ต่อกัน เป็นต้น

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า การที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักอินทรีย์สังวรและไตรสิกขาย่อมส่งผลให้ผู้บริหารสถานศึกษาเกิดทักษะการบริหารที่สำคัญ กล่าวคือ ทักษะมนุษยสัมพันธ์และทักษะความคิดรวบยอด ฯลฯ จนสามารถบริหารการศึกษาได้เป็นอย่างดี บรรลุเป้าหมายที่วางไว้และเป็นที่ยอมรับและเชื่อถือของบุคคลทั่วไปรอบข้างและสังคม หลักอินทรีย์สังวรและไตรสิกขานั้นช่วยพัฒนาให้ผู้บริหารสถานศึกษามีการพัฒนาตนด้านคุณลักษณะผู้นำที่สำคัญ กล่าวคือ มีมนุษยสัมพันธ์และมีสติปัญญา อันจะทำให้สามารถที่

เป็นแบบอย่างที่ดีในการทำงานขององค์กรให้กับผู้ร่วมงานในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลง, ผู้นำเชิงวิชาการ, ผู้นำเชิงจริยธรรม และผู้นำเชิงความคิดสร้างสรรค์ เป็นต้น รวมถึงสามารถที่จะจูงใจทีมงานให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ จนทำให้เกิดแนวปฏิบัติที่ดีและแนวปฏิบัติที่เลิศในการบริหารสถานศึกษา

บทสรุป

พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่า เป็นศาสนาของการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต ดังจะเห็นได้จากการแบ่งประเภทบุคคลไว้ 2 ประเภท คือ 1) เสาะ หรือพระผู้ยังต้องศึกษา และ 2) พระอเสาะ หรือพระผู้ไม่ต้องศึกษา พระพุทธศาสนาเรียกการศึกษาเรียนรู้ว่า เป็นการฝึกฝนพัฒนามนุษย์ไปสู่ความสมบูรณ์แบบตามศักยภาพของมนุษย์ ขั้นตอนการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนานั้นประกอบด้วยปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ส่วนกระบวนการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาจะอาศัยขั้น 5 และอินทรีย์สังวรในการรับรู้และเรียนรู้จนเกิดปัญญาผ่านปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ ทฤษฎีการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ได้แก่ หลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ซึ่งเป็นหลักการที่จำเป็นและมีความสำคัญ เหมาะสำหรับผู้สอนที่จะได้นำไปปรับใช้ในการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาผู้เรียนอย่างบูรณาการครบวงจรและเป็นไปอย่างดุลยภาพ ทำให้ผู้เรียนเกิดคุณลักษณะที่พึงประสงค์ กล่าวคือ มีเคารพในกฎระเบียบต่าง ๆ มีความประพฤติดี มีวาจาที่สุภาพ และมีใจที่เข้มแข็ง ตั้งใจใฝ่เรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง และมีความรอบรู้ในเรื่องที่เรียน และมีสัมฤทธิ์ผลที่ดีในการเรียน นอกจากนี้ ทฤษฎีการเรียนรู้ในทางพุทธศาสนายังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการบริหารการศึกษา ช่วยให้ผู้บริหารสถานศึกษามีทักษะการบริหารที่สำคัญ สามารถบริหารงานในสถานศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

เอกสารอ้างอิง

- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2551). *เรียนให้รู้ ใช้ข้อมูลอย่างผู้ชนะ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัท ชัคเชส มีเดีย จำกัด.
- กิตติชัย สุภาสินโนบล. (2558). *การจัดการเรียนการสอนตามแนวพุทธเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักเรียน*. กรุงเทพฯ: บริษัท คอมเมอเซียล เวิลด์ มีเดีย จำกัด.
- กฤษณลี คำชาย. (2540). *จิตวิทยาการเรียนการสอน*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วน จำกัด 9119 เทคนิคพรินติ้ง.
- ชนันท์ ธาตุทอง. (2559). *หลักการจัดการเรียนรู้*. กรุงเทพฯ: เพชรเกษม การพิมพ์.
- ทวีศักดิ์ ทองทิพย์. (2559). *การบริหารสถานศึกษาตามหลักไตรสิกขา. ในสารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต*. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ทิตินา แคมมณี. (2559). *ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 20. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นพพงษ์ บุญจิตรอดุลย์. (2550). *หลักการบริหารการศึกษา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์กรุงเทพมหานคร.

- เนาวนิจ ใจมั่น. (2551). *พระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาผู้เรียน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นุชลี อุปภัย. (2558). *จิตวิทยาการศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2536). *จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร (พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์)*. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- _____. (2542). *การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- _____. (2544). “กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย” ใน *สาระความรู้ที่ได้จากการสัมมนาวิชาการเพื่อนำเสนอผลงานวิจัย/ผลงานวิชาการเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้*. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2540). *หลักทั่วไปของพุทธศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- _____. (2548). *ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- _____. (2550). *การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระไพศาล วิสาโล. (2560). *กระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ*. (ออนไลน์). (อ้างเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2565). จาก <http://www.visalo.org/article/budBudandSuksa.htm>
- _____. (2560). *พุทธศาสนากับการสร้างสรรค์ปัญญา*. (ออนไลน์). (อ้างเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2565). จาก <http://www.visalo.org/article/budBudandSuksa.htm>
- พระอดิเทพ อธิวณฺโณ (หมกทอง). (2560). *การใช้หลักไตรสิกขาในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายโรงเรียนท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสมบัติ รุกขิตจิตโตและคณะ. (2551). *พุทธประวัติ ประสูติ ตรัสรู้ ปรีณิพพาน พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ เอส. เอ็ม. เค. พรินติ้ง จำกัด.
- พรณี ช.เจนจิต. (2538). *จิตวิทยาการเรียนการสอน*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: บริษัท ต้นอ้อ แกรมมี จำกัด.
- พูนทรัพย์ เกตุวีระพงศ์. (2557). “*พุทธศาสนากับประสิทธิภาพของการศึกษา*” ใน *สารนิพนธ์ ๒๕๕๗*. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิน ดอกบัว. (2555). *ศาสนาเปรียบเทียบ*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: บริษัท บุรพาสาน (1991) จำกัด.
- มาลินี จุฑะรพ. (2537). *จิตวิทยาการเรียนการสอน*. กรุงเทพฯ: บริษัท อักษราพิพัฒน์ จำกัด.

- สำนักงานปฏิรูปการศึกษา. (2545). *ปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ: บุญศิริการพิมพ์.
- สุรางค์ โค้วตระกูล. (2556). *จิตวิทยาการศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.